

УДК 930 (477.65)“1941”(045)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2021-35-5>

ЖУРНАЛИ БОЙОВИХ ДІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ОБОРОННИХ БОЇВ 6-Ї ТА 12-Ї АРМІЙ ВЛІТКУ 1941 Р.

Москальчук Катерина Віталіївна,
*аспірантка кафедри історії України
та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
ім. Володимира Винниченка
moskalchuk.katerina@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1393-3945*

Мета. Вивчення періоду оборонних боїв 6-ї та 12-ї армій у червні – серпні 1941 р. ускладнено обмеженим переліком доступних джерел. У радянській історичній науці зазначена тема перебувала під ідеологічною забороною. Тому документи, які залишилися після знищення армій, зберігались у спецфондах Центрального архіву Міністерства оборони СРСР у режимі секретності та були доступні тільки слухачам Військової академії ім. М.В. Фрунзе, що мали військове звання від підполковника і вище, з метою вивчення бойового досвіду та за умови нерозголошення військової таємниці. Стаття присвячена джерелознавчому аналізу журналів бойових дій періоду оборонних боїв 6-ї та 12-ї радянських армій улітку 1941 р.

Методи. Насамперед встановлено авторів журналів бойових дій та умови їх створення. Також визначено дату створення документів. Під час внутрішньої критики джерела застосовано історико-критичний метод для порівняння даних журналів бойових дій періоду оборонних боїв 6-ї та 12-ї армій влітку 1941 р. із загальновідомими фактами. З'ясовано походження документів, які лягли в основу створення журналів. Окрім цього, здійснено зовнішню критику джерел.

Результати. Під час дослідження нами встановлено, що журнали бойових дій штабів 6-ї та 12-ї армій були знищені внаслідок німецького оточення в урочищі Зелена Брама в районі с. Підвисоке Кіровоградської області. Сьогодні дослідникам доступні лише журнали Південного та Південно-Західного фронтів, а також 17-го стрілецького корпусу, який до 25 липня 1941 р. входив до складу 12-ї армії.

Висновки. Проаналізувавши радянську та сучасну літературу, присвячену історії оборонних боїв 6-ї та 12-ї армій на початковому етапі німецько-радянської війни, ми дійшли висновку, що журнали бойових дій залишалися поза увагою істориків. Введення журналів у науковий обіг дає можливість ширше проаналізувати причини загибелі двох радянських армій. Незважаючи на те, що у журналах бойових дій інформація викладена коротко, їх інформативна цінність полягає в тому, що за допомогою цих джерел можна встановити хронологічну послідовність подій та локалізацію окремих військових зіткнень.

Ключові слова: журнал бойових дій, фронт, армія, корпус, батальйон, архів, цензура.

JOURNALS OF COMBATS AS A SOURCE OF STUDYING DEFENSE BATTLES OF THE 6TH AND 12TH ARMIES IN THE SUMMER OF 1941

Moskalchuk Kateryna Vitaliyivna,
*Graduate Student at the Department of History of Ukraine
and World History
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State
Pedagogical University
moskalchuk.katerina@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1393-3945*

Purpose. The study of the period of defensive battles of the 6th and 12th armies in June – August 1941 is complicated by a limited number of available sources. In Soviet historical science, the outlined topic was under ideological prohibition. Therefore, the documents left after the destruction of the armies were kept in special funds of the Central Archive of the Ministry of Defense of the USSR in secrecy and were available only to students of the Military Academy named after M.V. Frunze, who had a military rank from lieutenant colonel and above, in order to study combat experience and subject to non-disclosure of military secrets. The article is devoted to the source analysis of the log of hostilities operations of the period of defensive battles of the 6th and 12th Soviet armies in the summer of 1941.

Methods. The authors of log of hostilities actions and environment of their creation are foremost set. The date of creation of documents is also certain. During the internal critique of the source, the historical-critical method was used to compare the data of the logs of combat operations of the period of defensive battles of the 6th and 12th armies in the summer of 1941 with well-known facts. The origin of the documents that formed the basis for the creation of journals has been established. In addition, external criticism of sources was made.

Results. In the course of our research, we found that the logbooks of the 6th and 12th Army headquarters were destroyed because of the German encirclement in the Zelena Brama tract near the village of Podvysokogo Kirovograd region. Today, researchers have access only to the journals of the Southern and Southwestern Fronts, as well as the 17th Rifle Corps, which until July 25, 1941 was part of the 12th Army.

Conclusions. After analyzing the Soviet and modern literature on the history of defensive battles of the 6th and 12th armies at the initial stage of the German-Soviet war, we came to the conclusion that the logs of hostilities remained out of the attention of historians. The introduction of journals into scientific circulation makes it possible to make a broader analysis of the causes of death of two Soviet armies. Despite the fact that in the logs of hostilities the information is presented in a short version, their informative value lies in the fact that they can be used to establish the chronological sequence of events and the location of individual military clashes.

Key words: log of hostilities, front, army, corps, battalion, archive, censorship.

1. Вступ. Історія оборонних боїв 6-ї та 12-ї радянських армій влітку 1941 р. досі залишається актуальною і фактично малодослідженою. Тривалий час в історичній науці тема перебувала під ідеологічною забороною, оскільки втрата двох потужних армій не вписувалась у канони героїчної історії радянської армії. Всі спроби порушити тему «битви під Уманню» чітко регулювалися цензурними нормами. Більшість бойових документів початкового етапу німецько-радянської війни зберігалась у режимі секретності. Наприкінці 1940-х – на початку 1960-х рр. XX ст. військово-історичним відділом Генерального штабу Червоної армії було підготовлено документальну серію «Сборник боевых документов Великой Отечественной войны» (Сборник, 1958). Всього було опубліковано 43 томи. Видання належало до числа тих матеріалів, що проходили під грифом «цілком таємно» і були доступні лише слухачам Військової академії ім. М.В. Фрунзе. Випуски, які були пов'язані з подіями на Південно-Західному та Південному фронтах, були опубліковані напередодні та після XX з'їзду КПРС, тобто в умовах десталінізації. Підготовкою і публікацією документів керував генерал-полковник М.М. Шарохін. До видання увійшли документи, які зберігалися в Центральному архіві Міністерства оборони СРСР (наразі – Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації). Серед опублікованих матеріалів: бойові донесення штабів армій, бойові розпорядження, бойові накази, оперативні зведення, оперативні директиви. Фактично збірник став основним джерелом для дослідників проблеми на початку 90-х рр. минулого століття.

2. Основна частина. Аналізуючи наявну літературу, яка охоплює історію оборонних боїв 1941 р. на території України, ми звернули увагу, що дослідники не використовували журнали бойових дій, які, на відміну від розпоряджень чи оперативних зведень, не публікувались, а тому невідомі широкому загалу.

Журнал бойових дій – це важливий інформаційний документ періоду війни, що укладався відповідно до офіційних інструкцій і правил. Фактично цей тип документів є щоденником бойових дій, оскільки події в них фіксувалися наприкінці кожного дня, незалежно від ситуації на фронті. Ці документи велися при штабах усіх рівнів. У процесі дослідження нами було виявлено шість журналів штабу фронту, чотири – штабу дивізії та один – батальйону. Веденням записів зазвичай займався штабний офіцер із достатньою військовою підготовкою, авторами вищенаведених документів були інтенданти 1-го або 2-го рангу.

Джерелами для підготовки журналів бойових дій були вхідні та вихідні документи: оперативні зведення, бойові накази, розпорядження, записи переговорів. Окрім цього, в документі фіксувалась інформація про бойові дії того чи іншого з'єднання впродовж дня, розташування частин, дані про моральний стан особового складу, матеріальне становище частин, загальну кількість втрат, списки вбитих і зниклих офіцерів та політпрацівників, а також інформація про поповнення. Всі матеріали, що стосувалися військового формування, записували на парній сторінці, інформацію про дії противника – на непарній (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 232).

Наприкінці кожного щоденного запису відповідальний за ведення журналу подавав у короткому викладі підсумки дня, де обов'язково описував результати бойових дій, стан виконання поставлених бойових завдань, вказував на помилки, а також зазначав джерела інформації.

Відповідно до інструкції ведення журналів події, що в них фіксувалися, мали супроводжуватись оперативними картами, на яких графічно відтворювалося розташування з'єднань або частин за 1–3 дні. Також було рекомендовано додавати схематичні зображення окремих, найбільш значущих бойових епізодів та дані про оборонну систему супротивника. В інструкціях до журналів бойових дій, датованих 1943 р. і пізніше, зустрічається рекомендація додавати до записів фотографії окремих моментів під час бою і світлини видатних героїв війни.

У полках журнали велись у вигляді зошита для покращення мобільності, у штабах з'єднань допускались інші матеріали для фіксації інформації. Як правило, це могли бути канцелярські книги або стандартні аркуші формату А4.

Журнали бойових дій наприкінці місяця перевірялись і підписувалися начальником штабу. Кожен журнал виготовлявся у трьох примірниках: один залишався в документації з'єднання або частини, другий екземпляр, який затверджувався командуванням, надсилався у штаб вищого військового формування, третій – адресувався Генеральному штабу Червоної армії. Саме журнали бойових дій були основним джерелом вивчення досвіду війни, дослідженням якого спочатку займався сектор оперативної підготовки, а з 25 квітня 1942 р. – відділ із використання досвіду війни, що діяв при Генеральному штабі РСЧА. Більшість журналів бойових дій після закінчення війни зберігалась в Центральному архіві Міністерства оборони СРСР у режимі секретності (Перечень, 1974).

Після розпаду Радянського Союзу залишився чималий архівний спадок. Початок 1990-х рр. ознаменувався демократичними перетвореннями у новостворених державах. 22 червня 1992 р. вийшла Постанова Державної думи РФ «О временном порядке доступа к архивным документам и их использования» (<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody>). Відповідно до її положень доступ до архівів отримали всі фізичні особи незалежно від громадянства, було закріплено термін секретності для документів, що стосуються державної таємниці, – 30 років, а також окреслено низку питань, які можуть містити таку таємницю.

Період доступності архівів тривав до 21 червня 1993 р., аж поки у Російській Федерації не було ухвалено Закон «О государственной тайне» (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2481/). Після його ратифікації частина документів, яка раніше була доступна для дослідників, знову потрапила до спецховищ. Нова хвиля розсекречення архівних документів періоду радянсько-німецької війни в Російській Федерації розпочалася після Наказу Міністра оборони РФ «О рассекречивании архивных документов Красной Армии и Военно-Морского Флота за период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.» від 8 травня 2007 р. № 181 (<https://rg.ru/2007/06/20/grify-dok.html>).

Незважаючи на те, що з низки архівних матеріалів було знято гриф «цілком таємно», дослідники все одно не мають змоги безпроблемно працювати з документами. Справа в тому, що в ЦАМО РФ відсутній єдиний науково-довідковий апарат, тобто ті, хто працює з фондами архіву, не можуть опрацювати путівники та описи фондів. Частина документів, що зберігається у відкритих фондах, фактично залишається недоступною через те, що дискредитує Збройні сили СРСР.

У 2015 р. було створено нову електронну базу даних – «Память народа». Інтерактивний сервіс складається з оперативних документів фронтів і військових з'єднань (документи штабів, журнали бойових дій, схеми управління військами), матеріалів про втрати, а також містить паспорти поховань та інформацію про нагородні документи.

На початку німецько-радянської війни 6-та і 12-та радянські армії входили до складу Південно-Західного фронту. Під час дослідження нами було виявлено один журнал бойових дій Південно-Західного фронту, хронологічні межі якого становлять 21 липня – 5 серпня 1941 р. (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 176). Документ написаний чорнилом у зошиті. Проаналізувавши текст, можемо дійти висновку, що доступний примірник журналу був підготовлений для передачі в Генеральний штаб Червоної армії. На це вказує штамп на останній сторінці, на якому зафіксовано, що станом на 30 травня 1947 р. екземпляр зберігався у фондах військово-історичного управління Генерального штабу Червоної армії (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 176: 83). Джерелами для його підготовки були бойові документи штабів армій, тому для нас інтерес становлять записи, що стосуються подій 21–25 липня 1941 р., оскільки з 25 липня 1941 р. 6-та і 12-та армії передані до складу Південного фронту. Інформативна цінність журналу полягає в посиланнях на конкретні документи, що в комплексі з загальним описом оперативної обстановки на фронті дозволяє оцінити картину подій. У журналі зазначено, що війська 6-ї та 12-ї армії відступали на схід, стримуючи активний наступ противника з заходу. Остання згадка про армії датується 23 серпня 1941 р.: 6-та армія з важкими боями проривалась в район с. Животівка. 12-та армія вела бої поблизу с. Монастирище та с. Лукашівка. Окрім цього, нам вдалося виявити «Журнал боевых действий и учета боевого состава Военно-воздушных сил Юго-Западного фронта» (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 0048). Документ складається з чотирьох одиниць, що зберігаються в одному фонді (№ 229) Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, але в окремих справах. Автора документа встановити не вдалося. Журнали Військово-повітряних сил Південно-Західного фронту дають змогу оцінити реальну підтримку наземних сил авіацією в оборонних боях улітку 1941 р. У бойовому донесенні Південного фронту, датованому 4 серпня 1941 р., зафіксована теза, що радянська авіація постійно працює на «групу Понеделіна», а начальник штабу 12-ї армії генерал-майор Б.І. Арушанян згадує, що армія була позбавлена підтримки ще в липні 1941 р. (Чорний, 2019: 36–64). На жаль, у фондах ЦАМО РФ не зберігся журнал за період 1–10 липня 1941 р., але

в екземплярі документа, верхня хронологічна межа якого – 11 липня, чітко простежується, що з цього часу Військово-повітряні сили Південно-Західного фронту діяли в районі Канів – Житомир – Фастів.

Із 25 липня 1941 р. 6-та і 12-та армії в умовах, що склалися на фронті, були передані в підпорядкування Південного фронту. Сьогодні дослідникам доступні чотири журнали бойових дій фронту, які охоплюють період оборонних боїв улітку 1941 р. «Журнал боевых действий войск Южного фронта за июль – сентябрь 1941 г.» написаний хімічним олівцем (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 230). Записи у журналі робив помічник начальника оперативного відділу штабу фронту, капітан А.І. Боженко. Аналогічним йому є «Журнал боевых действий войск Южного фронта за июль 1941 г.» (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 229). Вищезгадані документи лягли в основу створення єдиного журналу «Журнал боевых действий войск Южного фронта за июль – сентябрь 1941 г.» (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 228). Відповідальні за ведення журналу: з 7 липня 1941 р. по 6 серпня 1941 р. – капітан А.І. Боженко, з 7 серпня 1941 р. по 20 серпня 1941 р. – капітан Ігнатенко (ім'я та по батькові не встановлені). Документ затверджений начальником оперативного відділу Південного фронту, полковником Ф.К. Корженевичем. Текст журналу представлений у друкованому вигляді. Вважаємо, що цей екземпляр був підготовлений для передачі у Генеральний штаб Червоної армії. В післявоєнний період він зберігався у ЦАМО СРСР (наразі – ЦАМО РФ) під грифом «цілком таємно». 8 квітня 2000 р. він був розсекречений. Інформація про становище 6-ї та 12-ї армій у журналі з'являється 27 серпня 1941 р. Штаб Південного фронту не мав інформації про точну дислокацію військ армії через відсутність дротового зв'язку. Відомо, що армії з кінця липня перебували у напівоточенні. З 1 серпня 1941 р. «група Понеделіна» (6-та, 12-та армії, 2-й механізований корпус) утримувала просування противника в напрямку смт. Новоархангельськ (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 11: 54). Цього ж дня у штаб фронту надійшла радіограма про повне оточення 6-ї та 12-ї армій (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 11: 57). 3 серпня П.Г. Понеделін отримав наказ продовжувати вести бої і зайняти рубіж Тетерівка–Новоархангельськ–р. Синюха. 4 серпня «група Понеделіна» повинна була прориватися в район м. Новоукраїнка та м. Новомиргород. У записах від 6 серпня зазначено, що війська Понеделіна проривалися на південь, маючи підтримку авіації фронту, що суперечить даним, які надходили зі штабу армії (Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, спр. 11: 75). 7 серпня о 14.30 зафіксовано рух колони від с. Тишківка в напрямку с. Вільшанка. 8 серпня 1941 р. штаб Південного фронту отримав наказ забезпечити «групі Понеделіна» вихід із оточення, хоча фактично її вже не існувало.

Від початку німецько-радянської війни 6-та і 12-та армії перебували у стані бойової готовності та під натиском військ вермахту змушені були відступати з боями. 1 серпня 1941 р. німецькі військові з'єднання оточили «об'єднану групу Понеделіна»

в лісовому урочищі Зелена Брама. В умовах оточення і неминучої загибелі командування армій перед проривом прийняло рішення знищити всі бойові документи, аби уникнути захоплення їх німецькими військами. У зв'язку з цим у фондах ЦАМО РФ зберігається незначна кількість документів, підготовлених штабами 6-ї та 12-ї армій.

Під час дослідження нам вдалося виявити журнали бойових дій 17-го стрілецького корпусу, який із 22 червня по 25 липня 1941 р. входив до складу 12-ї армії, після чого був переданий у підпорядкування 18-ї армії. Журнали зберігаються у 851 фондї ЦАМО РФ у чотирьох екземплярах, написані у зошитах хімічним олівцем. У трьох журналах у кінці стоїть дата: 4 лютого 1942 р. Ми вважаємо, що це дата передачі екземпляра на зберігання у Генштаб РСЧА. Окрім цього, в архіві зберігається «Журнал боевых действий 56-го отдельного инженерного батальона за июнь – декабрь

1941 г.». Документ підготовлений для передачі командуванню, на це вказує позначка «Екземпляр № 2». У документі охоплено значний період часу, текст надрукований на друкарській машинці. Інформація представлена у вигляді зведень за декілька днів.

3. Висновки. Отже, журнали бойових дій для дослідників представляють цінне джерело, оскільки в них міститься зведена оперативна інформація щодо дії того чи іншого військового підрозділу або з'єднання. Основна складність роботи з таким видом джерел полягає у тому, що вони досить об'ємні та у переважній більшості написані від руки хімічним олівцем. Для дослідників початкового етапу німецько-радянської війни основною проблемою є обмежена кількість джерел, значна частина документів була втрачена під час бойових дій. Саме тому представлені у роботі журнали становлять неабияку цінність для вітчизняної історичної науки та мілітаристики.

Література:

1. Нуждин О.И. Уманский «котел»: трагедия 6-й и 12-й армии. Москва : Яуза-каталог, 2016. 384 с.
2. О временном порядке доступа к архивным документам и их использовании и его значение в расширении доступа к архивным документам. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody>.
3. О государственной тайне. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2481/.
4. О рассекречивании архивных документов Красной Армии и Военно-Морского Флота за период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. URL: <https://rg.ru/2007/06/20/grify-dok.html>.
5. Перечень сведений, запрещенных к опубликованию в открытой печати, передачах по радио и телевидению. Москва, 1974. 108 с.
6. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Москва : Воениздат МО СССР, 1958. Вып. 38. 316 с.
7. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 228. Оп. 701. Спр. 228. 105 арк.
8. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 229. Оп. 0000181. Спр. 0050. 88 арк.
9. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 229. Оп. 0000181. Спр. 0048. 79 арк.
10. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 229. Оп. 161. Спр. 176. 83 арк.
11. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 228. Оп. 701. Спр. 230. 90 арк.
12. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 228. Оп. 701. Спр. 229. 48 арк.
13. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 851. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 18.
14. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 851. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 3–18.
15. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 851. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 19–98.
16. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 851. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2–16.
17. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 31266. Оп. 0168488. Спр. 0001. 19 арк.
18. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). Ф. 228. Оп. 701. Спр. 232. 119 арк.
19. Чорний О.В. Невідомі спогади генерала Баграта Ісааковича Арушаняна про бої 12-ї армії в червні – серпні 1941 р. (із фондів Народного музею с. Підвисоке). *Наукові записки. Серія «Історичні науки». Випуск 24. «Зелена Брама. Літо 1941-го: героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій»*. Кропивницький, 2019. С. 36–64.

References:

1. Nuzhdin O.I. (2016). Umanskij “kotel”: tragediya 6-j i 12-j armii [Uman “cauldron”: the tragedy of the 6th and 12th armies]. Moscow: Yauza-katalog, 384 p. [in Russian].
2. O vremennom poryadke dostupa k arkhivny'm dokumentam i ikh ispol'zovanii i ego znachenie v rasshirenii dostupa k arkhivnym dokumentam [On the temporary order of acces to archival documents and their use and its significance for expanding access to archival documents]. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody>.
3. O gosudarstvennoj tajne [About state secrets]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2481/.
4. O rassekrechivanii arkhivnykh dokumentov Krasnoj Armii i Voенno-Morskogo Flota za period Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. [On declassification of archival documents of the Red Army and the Navy during the Great Patriotic War of 1941–1945]. URL: <https://rg.ru/2007/06/20/grify-dok.html>.
5. (1974). Perechen' svedenij, zapreshhenny'kh k opublikovaniyu v otkrytoj pechati, peredachakh po radio i televideniyu [List of information prohibited from publication in the open press, radio and television broadcasts]. Moscow, 108 p. [in Russian].
6. (1958). Sbornik boevy'kh dokumentov Velikoj Otechestvennoj vojny [Collection of military documents of the Great Patriotic]. Vyp. 38. Moscow: Voениzdat MO SSSR, 316 p. [in Russian].
7. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F 228. Op. 701. Spr. 228. 105 ark. [in Russian].

8. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 229. Op. 0000181. Spr. 0050. 88 ark. [in Russian].
9. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 229. Op. 0000181. Spr. 0048. 79 ark. [in Russian].
10. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 229. Op. 161. Spr. 176. 83 ark. [in Russian].
11. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 228. Op. 701. Spr. 230. 90 ark. [in Russian].
12. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 228. Op. 701. Spr. 229. 48 ark. [in Russian].
13. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 851. Op. 1. Spr. 11. Ark. 18 [in Russian].
14. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 851. Op. 1. Spr. 11. Ark. 3–18 [in Russian].
15. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 851. Op. 1. Spr. 11. Ark. 19–98 [in Russian].
16. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 851. Op. 1. Spr. 9. Ark. 2–16 [in Russian].
17. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 31266. Op. 0168488. Spr. 0001. 19 ark. [in Russian].
18. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii (TsMO RF) [Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation (CAMO RF)]. F. 228. Op. 701. Spr. 232. 119 ark. [in Russian].
19. Chornyi O.V. (2019). Nevidomi spohady henerala Bahrata Isaakovyacha Arushaniana pro boi 12-yi armii v chervni – serpin 1941 roku (z fondiv Narodnoho muzeiu sela Pidvysokoho) [Unknown memories of general Bagrad Issakovich Arushanyan about the 12th army in June – August of 1941 (from the funds of the Public museum of Podvysoke)]. *Naukovi zapysky. Seriya: "Istorychni nauky"*. Vyp. 24: "Zelena Brama. Lito 1941-ho: heroizm i trahediia 6-yi ta 12-iy armii". Kropyvnytskyi, P. 36–64.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2021.
The article was received 23 November 2021.